

ken om een schroef in te draaien en om in ons oor te peuteren. Deze laatste handeling is weliswaar een mogelijk gebruik van een schroevendraaier, maar ook een dwaas gebruik. Wanneer pragmatici als Rorty het proces van interpreteren afwijzen ten gunste van het proces van gebruiken, dan wil Eco best meegaan in deze gedachtengang, maar wel uitkomen op de gedachte dat er een legitiem gebruik bestaat, maar ook een onmogelijk en dwaas (i.e. onvoorstelbaar) gebruik.

Eco blijkt zich steeds meer te ontpoppen als *critical common sensical*, in de zin van Peirce. Laten we niet moeilijk doen, zo parafraseer ik Peirce maar even. We hebben in de loop van onze culturele geschiedenis gewoonten ontwikkeld die staan als een huis, die binnen een bepaalde gemeenschap de basis vormen van een bepaalde common sense. Behorende tot die gemeenschap is een ieder op grond van een bepaalde gewoonte er bijvoorbeeld vrij zeker van dat het woord 'gay' in de versregel "A poet could not but be gay" van Wordsworth (dichter uit de tijd van de Romantiek) weinig van doen heeft met het begrip 'homoseksualiteit'. Gewoonten zijn ook aan verandering onderhevig vanwege nieuwe confrontaties. Maar zolang er binnen een gemeenschap overeenstemming bestaat over een bepaalde gewoonte, is er in de ogen van Peirce geen aanleiding de hermeneutische achterdocht los te laten op de consequenties van die gewoonte. "Let us not pretend to doubt in philosophy, what we do not doubt in our hearts," schreef hij tegen het einde van de vorige eeuw. Het lijkt er op, dat Eco deze opvatting heeft hernomen in zijn denken over interpreteren.

OP ZOEK NAAR EEN WETENSCHAPPELIJKE MORAAL

Marja Gastelaars

Recensie van: J. M. Richters, De medisch antropoloog als verteller en vertaler. Eburon Delft 1991 (tweede druk 1993) ISBN 90-5166-232-7. 586 pp. Prijs fl. 90,-, voor België Bfr 1.800. (1)

De medische antropoloog als verteller en vertaler van Annemiek Richters laat zich lezen als een verzameling reisverslagen. De auteur laat ons delen in haar belevenissen op haar politieke en wetenschappelijke omzwervingen. Geleid door het verlangen, mensen in nood daadwerkelijk te helpen, doorkruiste zij als arts en als medisch antropoloog een aantal Derde Wereld landen. Gedreven door de wil om de tekortkomingen van haarzelf en haar soortgenoten - blanke dokters, Westerse medische antropologen - aan een kritisch onderzoek te onderwerpen, vervolgde zij haar weg door een aantal wetenschappelijke continenten. Van naïeve goedbedoelende dokter ontwikkelde zij zich tot een zeer kritische wetenschapsfilosofe. Dokter Annemiek Richters werd een zeergeleerde vrouwe met zeer veel noten op haar zang.

Het boek bevat een aantal reisverhalen naast elkaar. Het eerste daarvan is het verhaal van dokter Annemiek Richters. Ze ging ooit studeren en leerde een vak waarin het helpen hoog in het vaandel stond. Vervolgens trok zij, als ongelovig geworden telg uit een zendelingengeslacht, de Derde Wereld in om mensen te helpen. In het eerste hoofdstuk treffen we haar als dokter in

1 Voor *Krisis*-abonnees met 25% korting te bestellen bij SMART, Postbus 536, 2000 AM Heemstede.

Barbados aan, in een ziekenhuis vol vreemden die zij niet verstond en nog veel minder kon begrijpen. Haar onmacht tegenover hun overstelpende problemen leerde haar bovendien haar arsenaal van biologisch medische kennis als toevluchtsoord te gebruiken. Weg van de mensen die zij eigenlijk had willen leren kennen. Dat laatste maakte, dat zij op zoek ging naar mogelijkheden voor een 'interculturele dialoog' voor de arts in de praktijk.

Zij keerde een aantal jaren later naar Barbados terug, inmiddels geschoold als sociale wetenschapster, en gewapend met een standaard vragenlijst. Het doel: de plaatselijke bevolking te bevragen over hun eigen vormen van geloofsgenezing, spiritualisme, oftewel *obeah*. De standaard vragenlijst bleek geen succes, maar Richters leerde wel. Bijvoorbeeld dat geloof een belangrijk bestanddeel was van de alledaagse omgang met gezondheid en ziekte, voor haarzelf trouwens een gevoelige relativering van haar pasverworven agnostische houding. Ze raakte desondanks vertrouwd met 'vreemde' zingevingsstructuren én met de problemen die komen kijken bij hun interpretatie. Want wie garandeert ons dat 'onze' wetenschappelijke interpretatie daadwerkelijk aansluit bij 'hun' c.q. de onderzochte wijze van waarnemen/ vertellen/ ordenen? De antropoloog als verteller én vertaler kwam hier dus aan het woord.

Inspiratiebron bleek de Amerikaanse school van interpretatieve medische antropologen, met Good en Kleinman als belangrijke vertegenwoordigers. Die leverden Richters bruikbare instrumenten voor haar doel van dat moment: ook zij waren bezig met de ontwikkeling van een vorm van medisch handelen die gevoeliger was voor lokale processen van zingeving omtrent 'ziekte', 'genezing' en 'gezond-

heid'. Hun klinisch toegepaste antropologie (KTA) moest de gangbare vormen van diagnostiek en behandeling van witte dokters relativeren en waar mogelijk vervangen door meer adequate praktische alternatieven. Richters deed opnieuw veldwerk, nu in Malawi, en een aantal zaken vielen op hun plaats.

Maar de medische antropologie is al even Westers van oorsprong als de biomedische geneeskunst. Richters leerde nu, dat zelfs een antropoloog die zich bewust is van het 'vertaalprobleem' bij de wetenschappelijke interpretatie van moeilijke toegankelijke zingevingsstructuren niet ontkomt aan de (neo-)koloniale smetten die meestal kleven aan activiteiten van Westerse geleerden. Bovendien stond Richters ook in deze rol nog steeds even machteloos tegenover de formidabele problemen waar de bevolkingen in niet-Westerse landen mee moeten leven en zij realiseerde zich: dat is geen werk voor dokters alleen.

Dat vormde het startpunt voor haar tweede reisverhaal, over de maatschappelijke achtergronden én effecten van de tropische geneeskunde en van de medische antropologie. Die reis leverde wat mij betreft de interessantste vergezichten op in het boek, met in elk geval enkele kleurrijke verhalen, bijvoorbeeld over de koloniale voorgeschiedenis van de tropische geneeskunde. Voorkomen dat de blanke kolonisten een 'white man's grave' in den vreemde vonden, het opvijzelen van de conditie van de inheemse arbeidskrachten (elke dag een tabletje kinine tegen de malaria) én: door effectiever te 'genezen' dan de lokale medicijnman, de weg effenen voor het christelijke geloof - dat waren de belangrijkste preoccupaties voor deze nieuwe discipline. Daarnaast geeft het boek - nieuw voor Nederland - een competent overzicht van de

achtergronden, die in het bijzonder in het Angelsaksische taalgebied aanleiding gaven tot de ontwikkeling van de 'public health science', de 'health political science' en de medische antropologie.

Dit reisverslag bevat bovendien een heldere, maar inmiddels zeer kritisch getoonzette analyse van het werk van de 'helden' uit het vorige verhaal, in het bijzonder van de Amerikaanse medisch antropoloog Arthur Kleinman. Ze zijn niet 'goed' meer, maar, zoals Richters dat formuleert, in een aantal opzichten 'goedbedoeld maar slecht'. "Kleinman ziet zichzelf als praktisch filosoof in een omgeving van a-theoretische empiristen en mensen die uitgaan van conventioneel gezond verstand", (p.273) zo constateert Richters om te beginnen. Daardoor hebben de meeste van zijn begrippen vooral een praktisch ideologie-kritisch karakter en zijn het dus geen verklarende categorieën. Maar dat Kleinman zich als een pragmatisch theoreticus profileert, die zich vooral inzet voor de verbetering van de alledaagse klinische praktijk, is voor Richters inmiddels ontorekend en derhalve niet meer helemaal interessant.

Zij bekritiseert Kleinman ten eerste, en terecht, voor zover hij universalistische pretenties lijkt te hebben ten aanzien van de geldigheid van zijn begrippen. Zij vindt bovendien dat hij te weinig aandacht besteedt aan de context van het door hem besproken medisch handelen. Maar bovenal laakt zij inmiddels met kracht zijn praktische intenties. Bijvoorbeeld keurt zij zijn pragmatische streven af naar een pluralistische praktijk, waarin alles min of meer onverbonden 'naast elkaar bestaat', - omdat zij vindt dat op voorhand moet worden besproken wat in welke situatie de voorkeur heeft. Ook is Richters niet tevreden met de praktische inslag van Kleinman's kritiek

op de biomedische eenzijdigheid van veel klinisch handelen. En tenslotte heeft Richters bij Kleinman tevergeefs gezocht naar een omvattend verklaringsmodel voor de tekortkomingen van de gangbare medische praktijken, in het bijzonder van de medische praktijken die hun oorsprong vinden in het Westen. Die biedt Kleinman ook niet - het is zoals gezegd nauwelijks zijn pretentie. Maar blijkbaar is het met deze inzet dat Richters zelf Kleinman heeft opgezocht.

Richters derde reis, deze keer een reis door de wetenschapsfilosofie, is een ware zoektocht naar de heilige Graal. Deze reis is een lange en ingewikkelde reis in verschillende etappes. Allereerst bezoekt ze nogmaals, net als in het begin van het boek, de behandelkamer van witte, Westerse dokters in den vreemde. We leren nu echter niet alleen dat ze nogal onbeholpen zijn in hun oriëntering op hun omgeving, maar dat zij zich daarbij door de verkeerde wetenschapsfilosofie laten leiden. Daarbij lijkt Richters overigens te veronderstellen dat deze positivistische wetenschapsfilosofie rechtstreeks verband houdt met de alledaagse medische praktijk. Ze wil de natuurwetenschappelijk-technische wetenschapsfilosofie die ten grondslag ligt aan de medische wetenschap vervangen door een betere. En zo vervolgt zij haar reis, naar hét voor de hand liggende alternatief: hermeneutiek en *Verstehen*. Daarmee legitimeert zij bovendien, onder verwijzing naar Clifford Geertz' beschouwingen over zingevingsstructuren, haar belangstelling voor de medische antropologie, die ook al in het bovenstaande is beschreven. Maar, zoals al eerder aangekondigd, die stap gaat haar inmiddels niet ver genoeg. Je kunt, hoe verantwoord je het ook aanpakt, blijkbaar niet op een aanvaardbare manier in niet-Westerse gebieden 'opereren'. Omdat

je een westerling bent en omdat je in het Westen bent opgeleid. Die schuld zal nimmer kunnen worden ingelost.

Dit betekent voor Richters - althans voor wat betreft dit boek - een afscheid van haar eigen deelname aan de medische én aan de medisch-antropologische praktijk: hier wordt de overgang gemaakt, van de kritische reflectie op haar eigen en anderen' wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke activiteit, naar de formulering van de voorwaarden waaraan een omvattende, normatieve wetenschappelijke theorie van het medisch handelen-in-context dient te voldoen. In dit gedeelte van haar reisverslag komt dan ook vooral het tweede deel van de doelstelling in het begin van haar boek aan de orde: "Mijn onderzoek betreft zowel de theoretische mogelijkheden van een interculturele dialoog (...) en haar belang voor klinische praktijken (...) *als ook* haar relevantie voor een maatschappijkritische analyse van geneeskunde en cultuur (normatieve analyse)." (p.5, cursivering MG.)

Een volledige maatschappijkritische analyse dient volgens Richters - en ik vat hier een lang betoog zeer kort samen - het volgende te bevatten:

- inzicht in de pluriforme definities van ziek en gezond, waarbij de onderzoeker ervoor moet waken, dat hij/zij vervalt in 'culturalismen';
- inzicht in de verschillende vormen van diagnose, interferentie en therapie als culturele handelingen, ook nu zonder te vervallen in 'exotische' dan wel 'culturalistische' duidingen (want soms zijn Westerse medische inzichten best effectief);
- inzicht in het ongelijke/ ongelijkwaardige karakter van de interacties waarin deze duidingen praktisch tot stand komen (zowel in de klinische praktijk als in de wetenschap);

- inzicht in de betekenis van de politieke en sociaal-economische context waarin deze interacties zich voltrekken;

- (dit geldt vooral voor Westerse geleerden) gerichte kritische reflectie op de achtergronden en implicaties van de relevante Westerse denkpatronen;

- de mogelijkheid om verantwoorde conclusies te formuleren én te implementeren, in het bijzonder de praktische consequenties op het niveau van het alledaagse handelen én op het niveau van het beleid waarbij bovendien ruimte voor verzet moet worden gemaakt.

Voorwaar een heel programma, van allemaal op zichzelf prijzenswaardige vereisten, maar waarom moet dit eigenlijk *allemaal tegelijk*?

Richters beoogt hiermee misschien nog steeds een praktisch doel, maar tegelijkertijd gaat haar omvattende opzet de mogelijkheden van het alledaagse praktisch handelen te boven. Haar theoretische programma beweegt zich naar het andere uiterste van massieve, omvattende theoretische analyses. Vanuit een dergelijk theoretisch gezichtspunt kunnen beperktere onderzoekspraktijken en praktische interventies op zijn best *achteraf* van een kritisch-analytisch commentaar worden voorzien. Maar sinds de jaren 'zeventig' - waar Richters overigens uitdrukkelijk en met grote instemming aan refereert - zijn toch wel enige kanttekeningen geplaatst bij de totaalmaatschappelijke aanspraak, zowel van dit soort analyses als van de bijbehorende politieke praktijk.

Op een beperkt-pragmatische wijze 'je best doen' en eventueel achteraf instaan voor de gevolgen, is voor Annemiek Richters duidelijk een optie die er niet (meer) toe doet. Maar ook weloverwogen deonderzoek zal, gezien de omvattende analytische ordening die volgens Richters nood-

zakelijk is voor een goed begrip van elk detail, al gauw onder haar strenge normen bezwijken. Arbeidsdeling in de wetenschap - waarbij bijvoorbeeld analyses van de vele denkbare concrete zingevingsstructuren *naast* die van de al even talrijke structureel maatschappelijke ontwikkelingen kunnen bestaan, en waarin talrijke perspectieven aan de orde kunnen komen - lijkt daardoor tot de onmogelijkheden te gaan behoren. Haar oriëntering op de wetenschapsfilosofie, op zich een bruikbaar hulpmiddel bij de door haar beoogde kritische reflectie, lijkt daardoor te verkeren in een nogal dwingende, en vooral *veroordelende* moraaltheologie - wellicht werkt de christelijke achtergrond van de schrijfster hierbij nog steeds een beetje door!

Ondanks deze veeleisende toon, is het boek over het geheel genomen nog steeds sympatiek, maar niet omdat Richters zichzelf en haar twijfels zo nadrukkelijk ten tonele voert. Gelukkig wordt er door deze reizigster ondanks haar sombere preoccupaties nog heel veel waargenomen. Het boek is daarom ondanks alles interessant en intelligent in zijn waarnemingen en commentaar, met prachtige hoofdstukken en toch altijd weer boeiende casebeschrijvingen. Maar - dat blijkt wel uit deze bespreking - Richters maakt het zichzelf én haar lezers in moreel opzicht bepaald niet gemakkelijk. Ik heb dat proberen te illustreren aan de hand van haar beschouwingen over Kleinman: bij haar soort hoge verwachtingen komt ook de lezer herhaaldelijk met lege handen te staan. Bovendien is er *nóg* een vraag, die regelmatig bij mij opkwam en die ik ook de lezer niet wil onthouden: de schrijfster heeft inderdaad aan (bijna) alles gedacht, en vertelt er nog een heleboel bij; ze moest blijkbaar heel veel kwijt. Het oplettende lezertje kan er dan

ook veel van leren. Maar moest het boek nu echt zo schaamteloos dik?